

KONRAD TADAJCZYK

Uniwersytet Łódzki
ORCID 0000-0002-2487-8163
e-mail: TKTadajczyk@wpia.uni.lodz.pl

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

Uniwersytet Łódzki
ORCID 0000-0001-8895-974X
e-mail: krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com

HOMARY I HOMARCE W ŚWIECIE ANTYCZNYM

ABSTRACT. Konrad Tadajczyk, Krzysztof Tomasz Witczak, *Homary i homarce w świecie antycznym* (European and Norway lobsters in the ancient world).

The article describes the Greek and Latin names for ‘European lobster, *Homarus gammarus* L.’ and ‘Norway lobster, *Nephrops norvegicus* L.’. The present authors suggest that the European lobster was called λέων in Greek and *leō* in Latin. The Greek term ἄστακος (hence Lat. *astacus*) referred exclusively to the Norway lobster.

Keywords: animal terminology; etymology; Greek; Latin; vocabulary.

Źródła antyczne relatywnie rzadko informują o homarach i homarcach, ale podają ich podstawowe nazwy, wśród których na szczególną uwagę zasługują terminy gr. ἄστακος (att. ὀστακός), łac. *astacus* oraz gr. λέων, łac. *leō*. Słowniki języka greckiego lub łacińskiego podają często ogólne definicje, np. *gatunek raka*, *gatunek kraba*, *rodzaj raka morskiego*, *rodzaj homara*¹. Tymczasem tego typu definicja wydaje się niewystarczająca z punktu widzenia współczesnej

¹ Podajemy wybrane przykłady dla drugiej z nazw: Abramowiczówna (1962: 28), s.v. λέων („*gat. raka*”); Liddell, Scott (1996: 1043), s.v. λέων II („a kind of *crab*”); Plezia (1998: 334), s.v. *leō* („*gatunek raka morskiego*”); Jurewicz (2001: 11), s.v. λέων („*gatunek raka*”); Montanari (2003: 1183), s.v. λέων sc. θαλάττιος („specie di granchio”, tj. „*gatunek kraba*”); Thompson (1947: 150), s.v. λέων („A name [...] for a large lobster”). Scholfield (1961: 149) definiuje termin λέων θαλάττιος w następujący sposób: „A kind of large lobster”, tj. „rodzaj dużego homara”, podczas gdy tłumacz włoski Francesco Maspero sugeruje nieco odmienną identyfikację: „Una specie di grossa aragosta / *gatunek dużej langusty*” (zob. Claudio Eliano, *La natura degli animali*, Milano 1998, s. 803).

leksykografii. Nazwa *lobster* względnie *homar* odnosi się bowiem do kilku blisko pokrewnych gatunków skorupiaków spotykanych w Morzu Śródziemnym lub we wschodniej części Oceanu Atlantyckiego. Najbardziej znanymi i ważnymi gospodarczo gatunkami są bez wątpienia: (1) ‘*Homarus gammarus* L.’, zwany po angielsku *European lobster* a. *lobster* a. *common lobster*, po polsku *homar europejski* a. *homar*; (2) ‘*Nephrops norvegicus* L.’, czyli ang. *Norway lobster* a. *true scampi* a. *scampi* a. *langoustine* a. *Dublin prawn* a. *Dublin bay prawn*, pol. *homarzec* a. *homar norweski*; (3) ‘*Palinurus elephas* Fabricius’, czyli ang. *European spiny lobster* a. *crayfish* a. *cray* a. *common spiny lobster* a. *Mediterranean lobster* a. *red lobster*, pol. *langusta* a. *langusta pospolita* a. *czerwona langusta* a. *langusta europejska*. Niewątpliwie, antyczni Grecy i Rzymianie polowali wszystkie te gatunki, wykorzystywali je w jadłospisie i prawdopodobnie określali osobnymi terminami. W naszej rozprawce pragniemy przeanalizować źródła pod kątem poprawności identyfikacji greckich nazw ἄστακος (= łac. *astacus*) oraz λέων (= łac. *leō*).

ŹRÓDŁA ANTYCZNE WYKAZUJĄCE STAŁĄ DYSTYNKCJĘ POMIĘDZY TERMINAMI ΑΣΤΑΚΟΣ ORAZ ΛΕΩΝ

Najstarszym autorem omawiającym skorupiaków wykorzystywane w kuchni greckiej był Difylos z Sifnos, pisarz działający w III w. p.n.e.². Jego dzieło nie zachowało się do naszych czasów, ale dłuższy passus z jego utworu cytuje Atenajos z Naukratis w trzeciej księdze *Uczty mędrców*. Przytoczmy słowa Atenajosa w oryginale i tłumaczeniu polskim:

Περὶ δὲ τῶν ὀστρακοδέρμων τούτων Δίφιλος μὲν ὁ Σίφνιος οὕτω γράφει „τῶν δ’ ὀστρακοδέρμων καρὶς, ἄστακος, καρκίνος, λέων τοῦ αὐτοῦ γένους ὄντα διαφέρουσιν. μεῖζων δ’ ἐστὶν ὁ λέων τοῦ ἀστακοῦ. οἱ δὲ κάραβοι καὶ γραψαῖοι λέγονται. τῶν καρκίνων δ’ εἰσὶν σαρκωδέστεροι. ὁ δὲ καρκίνος βαρὺς καὶ δύσπεπτος” (Ath. III 68, 105d).

Na temat tych skorupiaków Difylos z Sifnos pisze następująco: Wśród skorupiaków krewetka, homar, langusta i „lew” różnią się między sobą, choć należą do tej samej rodziny. „Lew” jest większy od homara. Langusty bywają również nazywane *grapsaioi*; są one bardziej mięsiste od krabów. Krab zaś jest ciężki i trudny do strawienia (tłum. J. Danielewicz).

Difylos i cytujący go Atenajos podają zatem, że „lew” (gr. λέων) jest zdecydowanie większym skorupakiem niż „homar” (gr. ἄστακος). Wyraźną dystynkcję pomiędzy oboma gatunkami wprowadza także Markellos z Side (II w. n.e.), lekarz i poeta dydaktyczny, w zachowanym fragmencie poematu *Iatrica* (w. 31)³:

² Berkowitz, Squitier 1990: 144.

³ Heitsch 1964: 18.

ἡδὲ λέων τευθίς τε καὶ ἄστακοὶ ἠυκέρωτες

także „lew”, kalmar, i „homary” pięknorogie

Omawiane skorupiaki wyraźnie odróżnia Pliniusz Starszy w dziewiątej księdze *Historii naturalnej*:

Cancrorum genera carabi, astaci, maeae, paguri, Heracleotici, leones et alia ignobiliora (Plin. IX 97).

Do raków należą langusty, „homary”, „maje”, kraby, kraby herakleockie, „lwcy” i inne mniej znane stworzenia (tłum. własne).

W innym miejscu (XXXII 149) Pliniusz Starszy opisuje w kilku słowach wygląd „lwa morskiego”: *leones, quorum brachia cancris similia sunt, reliqua pars locustae*. Ze słów pisarza rzymskiego jasno wynika, że „lwcy” mają szczypce podobne do krabów, a resztę – do langusty.

Przegląd starożytnych doniesień na temat dwóch omawianych w niniejszej pracy nazw zoologicznych jasno pokazuje, że greckie terminy ἄστακος (łac. *astacus*) oraz λέων (łac. *leō*) bynajmniej nie były synonimiczne i odnosiły się do osobnych, łatwo odróżnialnych gatunków⁴. Powyższą dystynkcję niewątpliwie znał także Klaudiusz Elian (II–III w. n.e.), autor dzieła *De natura animalium*, który kilkakrotnie wymienia morskie skorupiaki zwane ἄστακοί (IV 9; VI 22; VIII 23; IX 6; XI 37), a w osobnym rozdziale opisuje „lwa morskiego” (XIV 9), nigdzie nie określając go tym pierwszym mianem⁵. Dziewiąty rozdział czternaściej księgi *De natura animalium* jest niezmiernie istotny dla poprawnej identyfikacji obu gatunków, z tego też powodu poddamy go krytycznej analizie.

„LEW MORSKI” W OPISIE KLAUDIUSZA ELIANA

Klaudiusz Elian w następujący sposób opisuje skorupiaka zwanego „lwem morskim”:

Λέοντα θαλάττιον εὐκείναι καράβῳ ἀμηγέτη καὶ ἡμεῖς ἴσμεν, λεπτότερον δὲ τὴν ἔξιν τοῦ σώματος ὀρώμεν αὐτὸν καὶ ὑπὸ τι καὶ κυάνου προσβάλλοντα, νοθῆ δὲ καὶ ἔχοντα χηλὰς μεγίστας καὶ ταῖς τῶν καρκίνων προσεοικίας κατὰ σχῆμα (Ael. *NA* XIV 9).

Wiemy, że „lew morski” (λέων θαλάττιος) jest w pewien sposób podobny do langusty, chociaż zarazem widzimy, że jest szczuplejszy co do budowy ciała i ma ubarwienie zbliżone do

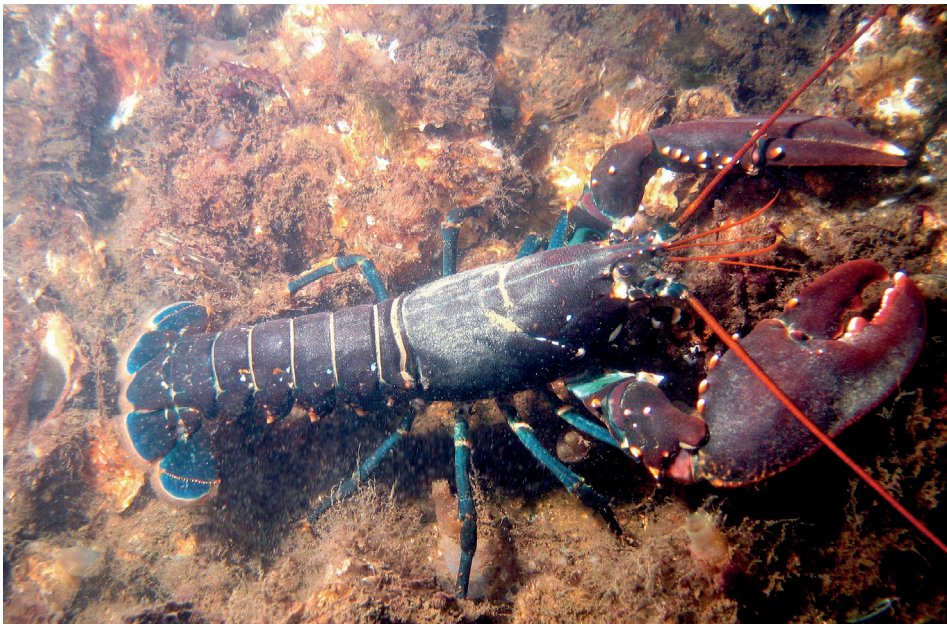
⁴ Dalby 2003: 198.

⁵Należy w tym miejscu podkreślić, że termin λέων określał także gigantycznego potwora morskiego (Thompson 1947: 150–151), prawdopodobnie rekina olbrzymiego (*Cetorhinus maximus* Gunnerus). Zob. Kaczyńska, Witczak 2018: 45–48.

ciemnoblękitnego. Jest on ospały i posiada olbrzymie szczypce podobne z wyglądu do kleszczy krabów. (tłum. własne)

Porównanie „lwa morskiego” z langustą i krabem nie jest zaskakujące, bo znaleźć je można już w przytoczonym powyżej bardzo zbliżonym opisie autorstwa Pliniusza Starszego. Langusta (*Palinurus elephas* Fabricius) osiąga znaczne rozmiary (długość do 45 cm i wagę do 9 kg), ale, jak wiadomo, nie posiada szczypiec. Ma charakterystyczny odwłok i pod tym względem przypomina „lwa morskiego”. Klaudiusz Elian podaje jednak dodatkową i bardzo wartościową informację, że „lew morski” zdecydowanie odróżnia się od langusty ciemnoniebieską barwą ciała⁶. Langusty mają zazwyczaj ubarwienie ciemnoczerwone zbliżające się niekiedy do brązu lub purpury. Te wszystkie informacje pozwalają jednoznacznie zidentyfikować „lwa morskiego”.

Błękitne ubarwienie, duże szczypce i odwłok podobny do odwłoku langusty (zob. ilustr. 2) ma wyłącznie homar europejski (*Homarus gammarus* L., zob. ilustr. 1). Homary należą do największych skorupiaków, bo potrafią osiągać długość 70 cm i wagę ciała do 20 kg. Zwykle przybierają jednak mniejsze rozmiary zbliżone do przeciętnej wielkości dojrzałej langusty (zob. ilustr. 2).

Ilustr. 1. Homar europejski / European lobster (*Homarus gammarus* L.)

Źródło: Wikimedia Commons. Autor fotografii: Bart Brown.

⁶Por. Thompson 1947: 150: „it is blue in colour and stupid”.

Ilustr. 2. Langusta / European spiny lobster or crayfish (*Palinurus elephas* Fabricius)

Źródło: Wikimedia Commons. Autor fotografii: Georges Jansoone (2009).

JAKI GATUNEK SKORUPIAKA GRECY OKREŚLALI MIANEM ΑΣΤΑΚΟΣ?

Termin αστακός jest zazwyczaj definiowany jako ‘gatunek homara’, rzadziej jako ‘rak rzeczny’⁷. Czy jesteśmy w stanie określić bliżej przynależność gatunkową morskiego skorupiaka zwanego αστακός? Istotnym ułatwieniem dla podejmowanej próby identyfikacji jest ustalony wcześniej fakt, że termin αστακός był przez autorów starożytnych (m.in. Difiłosa z Sifnos, Atenajosa z Naukratis, Markellosa z Side, Pliniusza Starszego, Klaudiusza Eliana) stale odróżniany od apelatywu λέων a. λέων θαλάττιος, którego znaczenie ‘homar europejski, *Homarus gammarus* L.’ nie może być kwestionowane, gdyż opisy zamieszczone przez Pliniusza Starszego i Klaudiusza Eliana nie pozostawiają w tym względzie żadnych wątpliwości.

⁷Abramowiczówna 1958: 350. Nieco inaczej definiuje ten wyraz Jurewicz (2000: 118): „rak morski, gatunek homara”. Z kolei Plezia (1959: 290), s.v. *astacus*, podaje ogólne znaczenie „odmiana raka”. Słownik grecko-hispański sygnalizuje dwa znaczenia zoologiczne: (1) „bogavante, *Homarus gammarus* o langosta, *Palinurus vulgaris*” (2) „cangrejo de río, *Astacus fluviatilis*”, zob. Adrados 1991: 562.

Warto w tym miejscu odwołać się do dzieła Arystotelesa pt. *Historia animalium* (526a), w którym wprawdzie nie pada nazwa „lwa morskiego”, ale występują skorupiaki zwane ἄστακοί, identyfikowane dość powszechnie z homarami. Arystoteles opisuje „homara-astakosa” i porównuje go z langustami, w tłumaczeniu Pawła Siwka nazywanymi „rakami morskimi”.

Ὁ δ' ἄστακός τὸ μὲν ὅλον ὑπόλευκον ἔχει τὸ χρῶμα, μέλανι δὲ διαπεπασμένον. ἔχει δὲ τοὺς μὲν ὑποκάτω πόδας, τοὺς ἄχρι μεγάλων ὀκτώ, μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς μεγάλους πολλῶ μείζους καὶ ἐξ ἄκρου πλατυτέρους ἢ ὁ κάραβος, ἀνωμάλους δ' αὐτοῦς· ὁ μὲν γὰρ δεξιὸς τὸ πλατὺ ἔσχατον πρόμηκες ἔχει καὶ λεπτόν, ὁ δ' ἄριστερόν παχὺ καὶ στρογγύλον (Arist. *HA* 526a).

Homar (ἄστακός) jest cały koloru białawego z czarnymi cętkami. Ma osiem dolnych nóg przed nogami wielkimi. Po nich idą nogi naprawdę wielkie, daleko większe i szersze na końcach niż nogi raka morskiego (κάραβος). Ich struktura jest nieregularna. Prawa noga jest na końcu wydłużona i cienka, podczas gdy lewa jest gruba i okrągła (tłum. P. Siwek, wydanie z roku 1982).

Już pierwsze zdanie dowodzi, że grecka nazwa ἄστακός nie może odnosić się do homara europejskiego (*Homarus gammarus* L.), który ma charakterystyczne ciemnoniebieskie ubarwienie (zob. ilustr. 1). Według Arystotelesa, ἄστακός „jest cały koloru białawego z ciemnymi cętkami”. Opis ten nie pozostawia wątpliwości, że chodzi tu o homarca, zwanego inaczej homarem norweskim (*Nephrops norvegicus* L.), na ciele którego dominuje białe ubarwienie przemieszane ciemniejszymi, zazwyczaj pomarańczowymi cętkami. Podbrzusze homarca jest zasadniczo białe (zob. ilustr. 3). Na jego grzbiecie widnieją jednak ciemniejsze cętki, poprzecinane niekiedy białymi plamami (zob. ilustr. 4).

Ilustr. 3. Samica homarca (*Nephrops norvegicus* L.) wypełniona ikrą / the female Norway lobster with roe

Źródło: Wikimedia Commons. Autor fotografii: Arnstein Rønning (2011).

Ilustr. 4. Homarzec / Norway lobster (*Nephrops norvegicus* L.)

Źródło: Wikimedia Commons. Autor fotografii: Hans Hillewaert (2006).

Homarzec (*Nephrops norvegicus* L.) jest najczęściej poławianym skorupiakiem. Ma ogromne znaczenie gospodarcze i jest chętnie konsumowany z uwagi na ceniony smak mięsa. Podobnie było zapewne już w starożytności. Homarzec zdecydowanie częściej gościł na stole greckim niż langusta lub homar. Homarzec występuje pospolicie w Morzu Śródziemnym i Oceanie Atlantyckim, ale jego populacja w Morzu Czarnym jest nieliczna. Informacja ta pozostaje w zasadniczej zgodzie z doniesieniem Klaudiusza Eliana (IV 9), że Morze Czarne „homarca nie żywi” (ἀστακὸν οὐ τρέφει).

Analiza dostępnych danych wyraźnie wskazuje, że grecki wyraz ἀστακός oznaczał homarca a. homara norweskiego (*Nephrops norvegicus* L.). Całkowicie błędna jest zatem identyfikacja tego skorupiaaka z homarem europejskim (*Homarus gammarus* L.), przyjęta w pracy Thompsona⁸ i podtrzymana przez A. Dalby’ego⁹. Warto dodać, że Difilos z Sifnos sygnalizował, że „lew morski” jest większy niż ἀστακός (μείζων δ’ ἐστὶν ὁ λέων τοῦ ἀστακοῦ), czyli homar europejski jest większy od homarca a. homara norweskiego. Informacja ta nie mija się z prawdą, gdyż homarzec dochodzi zazwyczaj do 25 cm długości (wliczając odwłok i szczypce), podczas gdy homar europejski osiąga nawet 70 cm.

⁸ Thompson 1947: 150.

⁹ Dalby 2003: 198. Autor pisze: „The lobster (*Homarus gammarus*) is Greek *astakos* (occasionally *leon*)”.

KONKLUZJE

W niniejszym opracowaniu omówiono dwa terminy oznaczające chętnie poławiane i konsumowane skorupiaki: gr. ἄστακός (att. ὄστακός) oraz λέων. Analiza dostępnych danych filologicznych zestawionych z dokumentacją zoologiczną doprowadziła do zaproponowania następujących identyfikacji:

4.1. Grecka nazwa λέων a. λέων θαλάττιος (dosłownie „lew” a. „lew morski”) określała homara europejskiego (*Homarus gammarus* L.). Autorzy antyczni podają, że ten skorupiak przypomina langustę kształtem ciała, ale w przeciwieństwie do niej ma szczypec jak krab (Pliniusz Starszy; Elian). Charakteryzuje go także ciemnoniebieskie ubarwienie (Elian). Difilos i Atenajos słusznie podkreślają, że skorupiak ten jest zdecydowanie większy od homarca (Ath. III 68, 106d: μείζων δ' ἐστὶν ὁ λέων τοῦ ἄστακοῦ).

4.2. Grecka nazwa ἄστακός (att. ὄστακός) określała homarca (*Nephrops norvegicus* L.). Skorupiak ten, jak podkreśla Arystoteles, ma zasadniczo białe ubarwienie ciała ozdobione ciemniejszymi cętkami. Osiąga mniejsze rozmiary niż homar europejski (zgodnie z doniesieniem Difilosa z Sifnos i Atenajosa z Naukratis).

4.3. Polskie tłumaczenia odpowiednich partii antycznych dzieł dotyczących skorupiaków wymagają odpowiednich poprawek. Przykładowo, tekst Difilosa zachowany u Atenajosa powinien brzmieć następująco: „Wśród skorupiaków krewetka, homarzec (ἄστακός), langusta i homar (λέων) różnią się między sobą, choć należą do tej samej rodziny. Homar jest większy od homarca (μείζων δ' ἐστὶν ὁ λέων τοῦ ἄστακοῦ)”.

4.4. Cytowany w artykule heksametr Markellosa z Side (*Iatrica* 31) można poprawnie przetłumaczyć w następujący sposób: „także homar (λέων) i kalmar, i pięknorogie homarce (ἄστακοὶ ἠυκέρωτες)”.

BIBLIOGRAFIA

Teksty źródłowe, przekłady, komentarze

- Aelian, *On the Characteristics of Animals*, with an English translation by A.F. Scholfield, vol. III, London–Cambridge (MA) 1959.
- Aristotle, *Historia animalium* in three volumes, with an English translation by A.L. Peck, London–Cambridge (MA) 1970.
- Arystoteles, *Zoologia (Historia animalium)*, przełożył, wstępem, komentarzem i skorowidzem opatrzył P. Siwek, Warszawa 1982.
- Atenajos, *Uczta mędrców*, przełożyli, wstępem i komentarzem opatrzyli K. Bartol i J. Danielewicz, Poznań 2010.
- Athenaeus, *The Deipnosophists*, with an English translation by Ch.B. Gulick, in seven volumes, vol. I, London–Cambridge (MA) 1961.
- Claudio Eliano, *La natura degli animali*, vol. II, traduzione e note di F. Maspero, Milano 1998.
- Gaio Plinio Secondo, *Storia naturale*, vol. IV: *Medicina e farmacologia, Libri 28–32*, traduzioni e note di U. Capitani e I. Garofalo, Torino 1986.

Gaio Plinio Secondo, *Storia naturale*, vol. II: *Antropologia e zoologia, libri 7–11*, traduzioni e note di A. Borghini, E. Giannarelli, A. Marcone, G. Ranuzzi, Torino 2007.

Opracowania

- Abramowiczówna 1958: Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, t. I, Warszawa 1958.
 Abramowiczówna 1962: Z. Abramowiczówna (red.), *Słownik grecko-polski*, t. III, Warszawa 1962.
 Adrados 1991: F.R. Adrados (red.), *Diccionario griego-español*, vol. III, Madrid 1991.
 Berkowitz, Squitier 1990: L. Berkowitz, K.A. Squitier, *Thesaurus linguae Graecae. Canon of Greek Authors and Works*, New York–Oxford 1990.
 Dalby 2003: A. Dalby, *Food in the Ancient World from A to Z*, London–New York 2003.
 Heitsch 1964: E. Heitsch, *Die griechischen Dichterfragmente der römischer Kaiserzeit*, B. II, (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch–Historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 58), Göttingen 1964.
 Jurewicz 2000: O. Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, t. I, Warszawa 2000.
 Jurewicz 2001: O. Jurewicz, *Słownik grecko-polski*, t. II, Warszawa 2001.
 Kaczyńska, Witczak 2018: E. Kaczyńska, K.T. Witczak, *Greckie nazwy dużych zwierząt morskich w świetle relacji Eliana (O naturze zwierząt IX 49)*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” 28.2 (2018), 43–56.
 Liddell, Scott 1996: H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, with a revised supplement, Oxford 1996.
 Montanari 2003: F. Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, Milano 2003.
 Plezia 1998: M. Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. III, Warszawa 1998.
 Thompson 1947: A.W. Thompson, *Glossary of Greek Fishes*, London 1947.

EUROPEAN AND NORWAY LOBSTERS IN THE ANCIENT WORLD

Summary

In their paper the present authors discuss two terms denoting eagerly fished and consumed crustaceans: Greek ἀστακός (Attic ὀστακός) and λέων. The analysis of available philological data compiled with zoological documentation led to the following identifications:

(1) the Ancient Greek name λέων or λέων θαλάττιος (literally “lion” or “sea-lion”) referred exclusively to the European lobster (*Homarus gammarus* L.; see ill. 1). The ancient authors (Pliny the Elder, Aelian) stressed that this crustacean resembles the European spiny lobster or crayfish (*Palinurus elephas* Fabr.; see ill. 2) as to the back of the body (i.e. abdomen), but unlike the crayfish, it has claws like a crab. Aelian (*NA* XIV 9) says that it is dark blue in colour (cf. ill. 1). According to Diphilus of Siphnus, quoted by Athenaeus, the crustacean called λέων is larger than ἀστακός, i.e. the Norway lobster (Ath. III 68,106d: μείζων δ’ ἐστίν ὁ λέων τοῦ ἀστακοῦ).

(2) The Ancient Greek term ἀστακός (or ὀστακός in Attic) denoted the Norway lobster (*Nephrops norvegicus* L.). This crustacean, as Aristotle (*HA* IV 526a) emphasizes, “is of a dull whitish colour all over”, with darker spots (see ill. 3 and 4). It is smaller than the European lobster (*Homarus gammarus* L.).